

ВІДГУК

**офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора
О.Д. Сафіна на дисертацію Грицини Олега Михайловича
«Розвиток психологічної стійкості керівників органів охорони
державного кордону України», подану до захисту на здобуття наукового
ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 –
психологія діяльності в особливих умовах**

Дисертація Грицини Олега Михайловича присвячена надзвичайно актуальній темі, оскільки являє собою продуктивну спробу внести вагомий вклад у вирішення актуальної науково-практичної проблеми розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України.

Проблема регуляції психологічної стійкості керівників силових відомств під час ускладнення воєнно-політичної обстановки набуває особливого значення. У цьому випадку професійна діяльність усього персоналу органів охорони державного кордону здійснюється в екстремальних умовах в ситуаціях: захоплення незаконними збройними формуваннями пунктів пропуску з метою встановлення контролю над ділянками державного кордону; регулярних обстрілів підрозділів охорони державного кордону, прикордонних нарядів; виконання завдань, у тому числі й бойових, в умовах постійного емоційного напруження та дискомфорту тощо. Між тим не зважаючи на очевидну значущість та актуальність усебічного дослідження закономірностей, механізмів і чинників ефективної професійної діяльності керівників органів охорони кордону, на сьогодні не запропоновано ефективних механізмів регуляції психологічної стійкості керівних кадрів

Автором дисертації в основному вірно визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, а також наукові завдання. Ним гармонійно поєднано у психологічному інструментарії як теоретичні, емпіричні, так і відповідні математичні методи дослідження. Слід також зазначити, що О.М. Грициною

в основному правильно визначено наукову новизну отриманих результатів. Зокрема, ним уперше: розроблено модель розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України. Автором удосконалено структуру психологічної стійкості керівника органу охорони державного кордону України. У роботі набули подальшого розвитку: змістовне наповнення поняття «психологічна стійкість керівника органу охорони державного кордону України», а також чинники розвитку психологічної стійкості військовослужбовця.

Безперечним необхідно визнати і практичне значення отриманих результатів дослідження, яке полягає у розробці для практичних психологів відомства програми розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України. Результати дослідження можуть використовуватись для розробки керівних документів, науково-методичного і навчально-методичного забезпечення професіоналізації і діяльності керівників частин та підрозділів ДПСУ та силових структур України. До цього ж слід зазначити, що основні результати автора дисертації із достатньою повнотою висвітлено у фахових виданнях.

У першому розділі – «Теоретичні основи дослідження проблеми психологічної стійкості особистості у психології» автором з'ясовано стан досліджуваної проблеми, висвітлено теоретичні основи дослідження феномену психологічної стійкості керівників як силових структур загалом, так і Державної прикордонної служби зокрема; уточнено сутність і структуру психологічної стійкості керівника органу охорони державного кордону України.

Проведений здобувачем аналіз та узагальнення поглядів українських, зарубіжних та радянських науковців на досліджувану проблему засвідчив, що психологічна стійкість є певним гармонійним поєднанням інтелектуальних, емоційно-вольових та особистісно-професійних властивостей і рис особистості, які забезпечують успішність її професійних дій і поведінкових реакцій в процесі управлінської діяльності і дотриманні визначенні певної життєвої стратегії. Із врахуванням цього автор операціоналізував поняття

«психологічна стійкість керівника органу охорони державного кордону» як психічний стан особистості, яка спроможна протистояти негативному впливу зовнішніх та внутрішніх чинників професійної діяльності, здатна регулювати рівень його вияву та приймати адекватні управлінські рішення в екстремальних умовах службової діяльності.

О.М. Грициною вдосконалено сутність і конкретизовано структуру психологічної стійкості керівників органу охорони державного кордону України. Остання при цьому містить такі компоненти, як тип нервової системи; рівень інтелекту; воляова саморегуляція емоційного стану; особистісно-професійні властивості і риси. Сутністю ж психологічної стійкості керівника органу охорони державного кордону, на думку здобувача, є специфічна індивідуально-професійна спрямованість керівника на реалізацію його фахового, морального та особистісного потенціалів, з чим важко не погодитися.

У другому розділі – «Емпіричне дослідження чинників розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону» автором виявлено детермінацію рівня психологічної стійкості керівника органу охорони державного кордону України зовнішніми і внутрішніми чинниками професійної діяльності; основні чинники розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України; а також розроблено модель розвитку їхньої психологічної стійкості.

Так, дисертантом методом групових експертних оцінок виокремлено основні чинники розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону, а саме: високий рівень сформованості готовності керівника до професійної діяльності; функціональна здатність керівника до саморегуляції психічних станів. На підставі зазначеного ним зроблено цілком закономірний висновок про те, що успішність професійної діяльності офіцера-керівника вирішальним чином залежить від його здатності актуалізувати конструктивний потенціал тих чинників, які детермінують його психологічну стійкість, що також підтверджується і результатами проведеного автором емпіричного дослідження.

Отримані результати теоретико-експериментального дослідження надали О.М. Грицині можливість побудувати модель розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України, яка складається із двох взаємопов'язаних блоків (теоретичного та процесуально-діагностичного) та містить виявлені автором основні чинники розвитку психологічної стійкості.

Повністю погоджуємося з обраним дисертантом психологічним інструментарієм діагностування розвитку психологічної стійкості – це методика Т. Лірі (модифікована Л. Собчик); методика М. Люшера; стандартизований багатофакторний метод дослідження особистості; Мінесотський багатопрофільний опитувальник особистості; методика І. Семенова та О. Поліщук; тест загального здоров'я Лангнера-Ам'єля; тест «Самооцінка психологічної стійкості керівника».

Експериментальне дослідження розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону було здійснено за класичною схемою. На першому етапі було проведено констатувальний експеримент, який полягав у вивченні та комплексній психологічній діагностиці психологічної стійкості керівників за визначеними методиками. На другому етапі було проведено формувальний експеримент, спрямований на апробацію моделі розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України за допомогою розробленої програми. Третій етап – етап узагальнення одержаних результатів, здійснення їхнього аналізу та формулювання висновків.

Бесперечну цінність для формувального експерименту представляють результати констатувального експерименту, які засвідчили, що для першої професійно-вікової групи керівників органів охорони державного кордону акцент у розвитку їхньої психологічної стійкості необхідно робити на підвищенні їхньої адаптації до повноцінного виконання ролі військового керівника. Для другої групи керівників роботу в основному необхідно спрямувати на підтримку стабільних параметрів її ефективного перебігу шляхом оптимізації особистісного та професійного потенціалів. Для третьої

групи керівників характерним є зниження мотивації професійної діяльності, а тому увагу необхідно зосереджувати на пошуку резервів організму для реалізації його компенсаторних функцій із метою збереження бажаного рівня психічного ресурсу, психічної стабільності й ефективності професійної діяльності.

У третьому розділі – «Програма розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України» О.М. Грициною обґрунтовано та розроблено програму розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України; за допомогою якої експериментально перевірено модель розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України.

Вона складається із низки самостійних технологій і (за змістом) є сукупністю методів оптимального досягнення її результату. Під час розробки програми особливу увагу було приділено підвищенню рівня сформованості готовності керівника до професійної діяльності та навчанню їх прийомам і методикам саморегуляції власних психічних станів. Констатуємо, що запропонована дисертантом програма відповідає вимогам управлінської діяльності, враховує як нормативні, так й особистісні регламентації, надає змогу розробити сукупність прийнятних правил та дій для ефективного розвитку креативності керівника.

Як з'ясувалося, формувальний експеримент було проведено дисертантом у двох формах: індивідуальної корекційної роботи і групового тренінгу. Він містив такі основні етапи: перший (підготовчий), на якому з учасниками експерименту було проведено роз'яснювальну роботу, консультації тощо; другий – апробаційний, що передбачав проведення пілотного випробування методик індивідуальної психокорекції і корекційно-адаптаційного тренінгу; третій (безпосередньо формувальний) – проведення індивідуальної психокорекції, а також консультативних і консультаційно-методичних тренінгів; і четвертий – результативний, що передбачав аналіз експериментальних даних і виявлення особливостей розвитку психологічної стійкості керівника органу охорони кордону.

Позитивним моментом слід визнати те, що основою авторської програми став запропонований О.М. Грициною рефлексивний інноваційний практикум, упродовж якого відслідковувалась діагностика рівнів психологічної стійкості керівників, основними етапами якої були: первинна психодіагностика та анкетне опитування; оцінка розвитку психологічної стійкості, професійної компетентності й управлінських здібностей; робота учасників з індивідуальним проблемним полем у контексті професійної діяльності; формування загального для групи проблемного поля учасників, яке багато у чому визначало стратегію розвитку психологічної стійкості. Робота щодо розвитку психологічної стійкості, професійної і рефлексивної компетентностей керівників велась через різні процедури особистісно зорієнтованого рефлексивно-інноваційного практикуму.

Результати діагностики розвитку досліджуваних компетентностей до проведення рефлепрактики і після неї, за адаптованою методикою І. Семенова та О. Поліщук свідчать про тенденції зростання відповідних вмінь, навичок і здібностей за кожним з обраних показників професійної компетентності, зокрема про підвищення рефлексивної компетентності та її важливе значення в процесі професійного становлення і діяльності керівників органів охорони кордону.

Загалом автором дисертації встановлено, що згідно із даними експериментального дослідження заходи розвитку психологічної стійкості керівника органу охорони державного кордону у професійній діяльності суттєво сприяють її ефективному перебігу. Аналіз результатів формувального експерименту також свідчить, що проведені заходи надали можливість суттєво зменшити показники критичного і недостатнього (нульового) рівнів ефективності досліджуваної діяльності.

Проведений експеримент надав можливість виявити: недостатність диференційованого впливу на керівників органів охорони державного кордону; відсутність активізаційних та мобілізаційних вправ, адаптованих до конкретної специфіки управлінської діяльності тощо. Із врахуванням цього автором було внесено зміни до програму розвитку психологічної стійкості

керівників органів охорони державного кордону України за рахунок залучення додаткових методик: «Активне самонавіяння» О. Ромена, «Психотонічне тренування» К. Мировського і О. Шогама, «Нейросудинне тренування» І. Перекрестова (варіант Г. Беляєва) і низку інших, що використовуються в основному із лікувальною метою (О. Панов), психорегулювальне та емоційно-вольове тренування (О. Філатов).

Отримані експериментальні дані та їхнє зіставлення із результатами інших досліджень дали О.М. Грицині змогу виокремити стійкі тенденції, спрямованість і характер яких сутнісно визначають саморегуляцію із використанням широких розвивальних можливостей особистісно зорієнтованої рефлепрактики. Змістовна сторона розвитку психологічної стійкості, як підтверджують отримані дані, залежить від віку, індивідуальних особливостей військового керівника, його життєвого досвіду, саморегуляційної компетентності та повсякденних ситуаційних впливів соціокультурного середовища. Вона багато у чому обумовлюється і характером самої професійної діяльності – військової служби. Усе це дало автору дисертації підстави обґрунтовано стверджувати те, що в експерименті важливе значення має ефективна дія саморегуляції на розвиток основних компонентів психологічної стійкості, рефлексивної і професійної складових компетентності керівників органів охорони кордону. При цьому рефлепрактика у межах специфічно спрямованої саморегуляції є дієвим джерелом повноцінного розвитку ключових компонентів бажаного (еталонного) профілю офіцера-керівника – світоглядної зрілості й позиційної громадянської визначеності, моральності, духовно-ціннісних та суто ділових якостей, правового і психолого-педагогічного сегментів загальної культури, естетичних смаків, внутрішньої вмотивованості до самовдосконалення і гармонічного розвитку.

Аналіз проведених під час формувального експерименту автором заходів засвідчив, що покращити психологічну стійкість військових керівників, розвинути їхні професійно важливі властивості та риси, розширити психологічний формат соціальної активності у межах

професійного статусу і водночас досягти високої компетентності у спілкуванні та ситуаційній саморегуляційності на основі більшої адекватності самооцінки і зниження загальної фрустрованості можна також шляхом індивідуальної і групової психологічної корекції. Крім того, це завдання може бути вирішено і за допомогою методів, спрямованих на подолання адаптаційних труднощів (соціально-психологічні тренінги, розвивальні психотехнології), а також програми психологічної саморегуляції стану релаксації його психологічного змісту, що спричиняють ефекти відпочинку і відновлюють ресурси особистісного життєздійснення.

Отже, у дослідженні було експериментально підтверджено той факт, що гармонійний розвиток складових психологічної стійкості керівників органу охорони державного кордону України забезпечує успішність вчинкових дій і поведінкових реакцій, які здійснюються у контексті управлінської діяльності, що є підтвердженням гіпотези дослідження. У цілому зазначимо, що дисертантом у роботі на великому теоретичному та емпіричному матеріалі, послідовно та неухильно дотримуючись визначених у теоретичній частині методологічних засад, розкриваються та обґрунтовуються її основні положення. При цьому, доведення їх здійснюється автором з належною доказовістю і послідовністю. Разом з тим при загальному позитивному враженні від опанованої роботи вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження, побажання та рекомендації.

1. Назва розділу 3 є набагато вужчою за його зміст, оскільки не відображає процесуальний бік роботи з її експериментальної верифікації.

2. На нашу думку, предмет дослідження сформульовано занадто вузько, мова повинна вестись саме про особливості розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України.

3. Наукова новизна одержаних результатів дослідження мала б бути доповнена авторською програмою розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України.

45. У теоретичному розділі дисертації не знайшли поза увагою автора залишилися наукові здобутки українських психологів, зокрема Г.О. Балла (),

В.О. Лефтерова (особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності), Л.І. Мороз (Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу), І.І. Приходька (психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності), О.Ф. Хміляра (психологія символічної регуляції поведінки особистості), В.І. Розова (адаптивні антистресові психотехнології), а також науковців, які захистилися у НА ДПСУ – С.Г.Лисюка (забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців до екстремальних ситуацій професійної діяльності), О.А. Сціборовського (психологічні особливості прийняття ефективних рішень офіцерами ДПС України у нестандартних ситуаціях), А.О. Алексеєва (психологічні особливості стилів професійної діяльності офіцерів-прикордонників), А.М.Воєдила (психологічні особливості формування ефективного стилю управління в начальників навчальних прикордонних підрозділів), а також інших із проблеми копінг-поведінки особистості.

5. У другому розділі автором за допомогою методу групових експертних оцінок та застосування шкали бажаності Харрінгтона було виявлено найбільш суттєві чинники розвитку психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону. Автору чомусь не вистачило наукової сміливості визнавати їх детермінантами розвитку психологічної стійкості керівників, у той час як це додало б дослідженню більшої наукової вагомості. Між тим у пп. 2.2 він подає результати емпіричного дослідження **детермінації** рівня психологічної стійкості керівників органів охорони державного кордону України зовнішніми і внутрішніми чинниками професійної діяльності.

6. Як нам здається, оскільки модель розвитку психологічної стійкості є саме теоретичним концептом, що надає підстави для розробки відповідної програми, то метою експериментального дослідження мала б бути перевірка ефективності зазначеної програми на основі цієї моделі, а не самої моделі (пп. 3.2). Це могло б бути наслідком логічної неузгодженості 3 і 4 завдань дослідження – спочатку перевірити модель за допомогою програми, а саму програму просто розробити після цього.

Висновки. Загалом представлене до захисту дисертаційне дослідження є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані теоретичні та експериментальні результати, які у сукупності є суттєвими для розвитку психології діяльності в особливих умовах. Дисертація відповідає паспорту спеціальності 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними. Оформлення дисертації та автореферату, у цілому, відповідає встановленим ДАК Міністерства освіти і науки України вимогам. Дисертація Грицини Олега Михайловича містить результати проведених ним особисто досліджень та є самостійною науковою працею, яка за актуальністю теми, а також внеском у науку, ступенем новизни й обґрунтованості відповідає вимогам чинного порядку присудження наукових ступенів, а її автор може претендувати на присудження йому наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – «Психологія діяльності в особливих умовах».

Офіційний опонент:

завідувач кафедрою психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

доктор психологічних наук, професор

О.Д. Сафін

«09» листопада 2018 року

Ректор університету

О.З. Безлюдний